

NURİDƏ ATƏŞİ QƏDİROVA
AMEA, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun doktorantı
Almaniyada Nizami Gəncəvi adına
Mədəniyyət İnstitutunun direktoru
E-mail: ateshi@nourida.com

**CƏNUBİ QAFQAZDA SON TUNC VƏ ERKƏN DƏMİR DÖVRÜNƏ AİD
DÖYÜŞÇÜ QADIN QƏBRLƏRİ (QAFQAZ AMAZONLARI: MİFLƏR VƏ
ARXEOLOJİ FAKTLAR)**

Açar sözlər: amazon, Azərbaycan, Plovdağ, Semo-Avçala, Redkin-Lager Qafqaz, döyüşçü
Ключевые слова: амазонки, Азербайджан, Пловдаг, Земо Авчала, Редкин Лагер Кавказ,
ВОИН

Keywords: amazon, Azerbaijan, Plovdagh, Semo-Avchala, Redkin-Lager, Caucasus, warrior

Hərb sənətinin və onun tarixinin öyrənilməsi Qafqaz tarixşünaslığının qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir. Son Tunc və Erkən dəmir dövrünə aid olan müdafiə sistemləri, hərbi iş, silah və ləvazimatların, habelə qadınların öz torpaqlarının müdafiəsində iştirakı elmi tədqiqat əsərlərində ayrıca araşdırma mövzusu olmamışdır. Bu baxımdan Cənubi Qafqaz ərazisində aşkar edilmiş, Son Tunc və Erkən dəmir dövrünə aid arxeoloji abidələr arasında silahlı qadın qəbirlərinin tədqiq edilməsi və faktlar əsasında qadınların cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü kimi tariximizdəki rolunun, xüsusilə onların hərbi tarixindəki yerinin aydınlaşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir.

Dünya tarixşünaslığında indiyədək elmə məlum olan döyüşçü qadın qəbirləri skit və sarmatlara aiddir. Bu abidələrin tarixi təqribən e.ə VIII-V əsrlərlə tarixləndirilir. Lakin son illərin tədqiqatları zamanı döyüşçü qadınlarla bağlı yeni faktlar aşkar olunmuş və bizim təsəvvürlərimizi köklü şəkildə dəyişdirmişdir. (**şəkil1**).

Arxeoloji araşdırmalar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, dünyada elmə məlum olan ən qədim döyüşçü qadın qəbri Azərbaycanda, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonu ərazisində olan II Plovdağ nekropolundan tədqiq edilən qəbir abidəsidir.

II Plovdağ nekropolu 2004-cü ilin avqust-sentyabr aylarında AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun arxeoloji ekspedisiyası Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonu ərazisində yerləşən II Plovdağ nekropolunda arxeoloji qazıntılar aparmışdır. Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru B.İbrahimlinin rəhbərlik etdiyi ekspedisiya AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun əməkdaşı Solmaz Qaşqay, Rusiya Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun əməkdaşı İ. Medvedskaya kimi mütəxəssislərin də iştirakı ilə nekropoluun mərkəzi hissəsində yerləşən 6 və 12 saylı kurganda silahlı qadın qəbri aşkar etmişdir. Bununla bağlı ilkin məqalə Sankt Petersburgda çap edilmişdir. Nekropoldakı 6 saylı qəbir qadın qəbri kimi qeydə alınsa da, onun döyüşçü qadın ola biləcəyi haqqında məlumat verilməmişdir (10, s. 86-93).

II Plovdağ nekropolunun Son Tunc və Erkən dəmir dövrünə aid daş qutu tipli iki kurganaltı qəbrində qadın skletlərinin yanında, içərisində dəvəgözü və çaxmaq daşlarından hazırlanmış 13 ədəd ox olan ox qabı (sadak) və dəvəgözü daşından (obsidiandan) hazırlanmış bıçaq aşkar edilib (3, s.127). Cənubi Qafqazda aşkar edilmiş döyüşçü qadın qəbirlərinin dövrləşdirilməsinə əsasən apardığımız tədqiqatlar Plovdağ silahlı qadın qəbrinin indiyə qədər elmə mə-

lum olan ən qədim döyüşçü qadın qəbri olduğunu ortaya çıxarmış və 2010-cu ildə Almaniyanın Şpeyer şəhərində keçirilən beynəlxalq elmi konfransda bu barədə ilk məlumat vermiş və müəlliflər tərəfindən çap edilmiş məqalə (8) konfrans iştirakçılarının diqqətinə çatdırılmışdır (22). Eyni zamanda 2011-ci ildə AMEA-nın dəstəyi ilə Almaniya da 4 dildə nəşr edilmiş «Qafqaz Amazonları» kitabında bu barədə beynəlxalq elm aləminə məlumat verilmişdir (1). Bundan sonra isə arxeoloq B.İbrahimlinin Azərbaycanda bu barədə geniş məqaləsi nəşr olunmuşdur. O, iki kurqanaltı daş qutu qəbirdə (6 nömrəli və 12 nömrəli) dəfn olunmuş ölümləri döyüşçü qadın qəbirləri adlandırmış və qəbirlərin geniş təsnifatını vermişdir (3, s.128). Son Tunc və Erkən dəmir dövründə Qafqazın və Azərbaycanın hərbi tarixində qadınların mühüm yeri tutduğu arxeoloji materiallar əsasında ortaya çıxarılmışdır. Skif-sarmat qəbir abidələrindən aşkar olunan faktlar qadınların silahlardan istifadə etdiyini və döyüşlərdə iştirak etməsini təsdiq edir. Bu qəbirlərdən aşkar olunan insan skeletlərinin antropoloji analizlərlə öyrənilməsi Cənubi Qafqaz və Azərbaycanda döyüşçü qadınların Son Tunc və Erkən dəmir dövründə cəmiyyətin sosial-siyasi həyatında fəal iştirak etdiyini təsdiq edir. Homerdən başlayaraq 100-ə yaxın antik yunan və Roma müəllifləri döyüşçü qadınlar haqqında məlumat vermişlər. Döyüşkən qadınlar – amazonlar haqqında antik yunan və Roma mənbələrinin, ərəb mənbələrinin, Qafqazın qədim mif və dastanlarının hamısının diqqətlə araşdırılması, onların xarakterik xüsusiyyətlərinin, ziddiyyətlərinin, oxşar və fərqli cəhətlərinin, mənbələrin yazılma və yayılma dövrünün diqqətlə nəzərdən keçirilməsi, arxeoloji qazıntılardan aşkar edilmiş tapıntıların müqayisəli təhlili zamanı döyüşçü qadınlarla bağlı məlumatların daha çox bu dövrlə bağlı olduğu müəyyənləşdirilir.

Xoşbəxtlikdən II Plovdağ nekropolunda qəbirlərin üzərindəki torpaq təpəcəyinin qalın olması qəbri aşınmadan qoruyub. Eyni zamanda möhkəm torpaq qatı bir çox əşyaların (ox qabı, ox qamışları, baş geyimi və bəzi muncuqların) formasının yaxşı saxlanmasına şərait yaradıb. Qəbrin örtük daşlarından 50-60 sm dərinlikdə aşkar edilən qadın və uşaq skeletlərindən ikincisinin sümükləri (xüsusilə qabırğa və ətraf sümükləri) çürüyüb, qadının skelet sümükləri isə nisbətən yaxşı qalıb. Qadın sağ, uşaq isə sol yanı üstdə, başları şərq istiqamətində, yaribükülü vəziyyətdə dəfn olunublar (3, s.128). Uşaq qadının qolları arasındadır. Qadının sol çiyini ehtimal ki, əzələlər çürüdükdən sonra uşağa tərəf əyilmiş, sol qolunun bazu sümüyü isə uşağın çiyindən keçərək qatlanmış və əlinin arxası uşağın çanaq sümüyünə söykənmiş vəziyyətdədir (**şəkil 2**).

Ox qabının, pelta, təbəzin balta, qısa qılıncların amazonlar üçün xarakterik olduğunu bir çox tədqiqatçılar, o cümlədən, Steiner də qeyd etmişdir (19, s. 82). Çürümüş ağac təbəqənin və dərinin izlərinə əsasən ox qabının ölçülərini, gil qatındakı izlərə əsasən isə ox qamışlarının diametrini müəyyənləşdirmək mümkün olub. Uzunluğu 60 sm, eni 11 sm, yan tərəfləri qabarıq olan ox qabının üzəri 15 ədəd (diametri 0,8 sm) piləklərlə (yastı, uzunsov duymələrlə) və nazik, ensiz, uclarında dördbucaqlı dəliyi olan tunc təbəqə ilə bəzədilib. Ox qamışlarının saxlanmış izlərinin uzunluğu 45-50 sm, diametrləri isə 0,8-1,0 sm-dir. Dəvəgözü və çaxmaq daşlarından üçkünc formasında, yüksək ustalıqla yonularaq hazırlanmış ox uclarının uzunluğu 2, 5 sm-dən 4,0 sm-ə, eni isə 1,6 sm-dən 2,1 sm-ə qədərdir (3, s. 128).

Qadının kəllə sümüyünün arxa tərəfində və döş qəfəsinin sağ yarısının altında 8 ədəd tunc sancaq tapılıb. Uzunluğu 10 cm-ə qədər olan iki sancağın baş tərəfinə əqiqdən və pastadan hazırlanmış muncuqlar keçirilmişdir. Bu sancaqların ortasına yaxın, oval formalı deşiklər vardır. Onlardan biri qadının alt, digəri isə üst çənə sümüyünə yaxın aşkar edilib. Skeletin çiyin sümüklərinə yaxın tapılmış 6 sancağın deşikləri baş tərəfinə yaxın yerləşdirilmişdir (3, s. 128).

Qadının döş qəfəsinin yaxınlığında tuncdan bispiral formalı iki ədəd asma bəzək, onların yanında isə bir düzüm muncuq tapılmışdı (3, s. 128).

12 sayılı kurqanın daş qutu qəbrindən də bir neçə baş, paltar bəzəkləri, tunc təbəqədən hazırlanmış diadema, tunc sancaqlar, aypara formalı iki sırğa, əqiqdən və pastadan hazırlanmış qara rəngli muncuqların aşkar edildiyinə (3, s. 128-130) görə arxeoloq onu da döyüşçü qadın qəbri adlandırmışdır. Lakin əfsuslar ki, skletlər üzərində antropoloji tədqiqatlar aparılmamışdır.

Semo Avçala döyüşçü qadın qəbri. Gürcüstanda, 1927-ci ildə G.Nioradze tərəfindən yerin 65 cm dərinliyində döyüşçü qadın qəbri aşkar edilmişdir. Qəbirdən döyüşçü qadının kəllə sümükləri, tunc qılınc, qolunun yuxarısında 2 tunc bazubənd, dəmir bıçaq və yaxud xəncər qırıqları, atın kəllə sümükləri, gümüş üzüklər, gil qab, 37 ədəd əqiq, bir ədəd mirvari muncuq, tunc düymə və digər əşyalar aşkar edilmişdir (11, s. 221-228). Arxeoloq qadının oturmuş vəziyyətdə, qıçlarını uzadaraq dəfn olunduğu fikrini irəli sürmüşdür. Qılınc dizlərinin üzərinə qoyulmuş, sağ tərəfində atı və onun üstündə isə nizəsi olmuşdur. Skeletin qarşısındakı iki daşın üzərində dəmir bıçaq və ya xəncərin qalıqları, hər iki tərəfində isə müxtəlif gil qablar aşkar olunmuşdur. Arxeoloq mərhumun üzü cənuba tərəf, oturmuş vəziyyətdə qəbrin arxa divarına söykənmiş olduğunu, bu vəziyyətdə onu hər hansı bir köməkçi vasitələrlə möhkəmləndirilərək, daha sonra üstünün torpaqla örtüldüyünü, döyüşçü qadının alt çənəsindən isə onun 30-40 yaşlarında olduğunu ehtimal edir (11, s. 222). (**şəkil 3**). Arxeoloq mərhumun kiçik dişlərinə, üzünün quruluşuna, alın görkəminin formasına və qəbir inventarlarına (qol bazubəndi, 5 ədəd üzük, çoxlu muncuq və digər bəzək əşyaları) əsasən onun döyüşçü qadına aid olduğunu vurğulamışdır. İsveçli tarixçi – Montelius, (Gustaf Oscar Augustin Montelius (1843-1921). N.A.) xəncər ilə aşkar edilmiş qadın qəbirlərini amazonlarla bağlayırsa, bizim bunu demək üçün daha çox haqqımız vardır”, (11, s. 15) deyən arxeoloq Nioradze amazon qəbri hesab etdiyi döyüşçü qadın qəbrindən aşkar edilmiş qılıncı e. ə. XIII əsrə, qəbrin özünü isə e.ə. VII əsrə aid edir (şək. 3.15). K.Piçxelaury silahlı qadının dizləri üzərindəki qılıncın tipoloji analizlərini çıxarmış onu IV₂ tipinə aid etmiş və qəbri e.ə. IX əsrin sonuna (830/800), e. ə. I minilliyin birinci rübünə (e.ə 900-700.) aid etmişdir. Piçxelaurynin əsərlərində həmçinin Cənubi Qafqaza aid döyüş sursatları geniş tədqiq etmişdir (12; 13; 14; 15; 16).

2010-cu ilin sentyabr ayından 2011-cil ilin fevral ayına qədər Almaniyanın Rheinland-Pfalz əyalətinin Speyer tarix muzeyində “Amazonlar - döyüşçü qadınlar” adlı sərgi nümayiş etdirildi. Ekspozatlar sərgiyə Berlin, London, Paris, Neapol, Kiyev, Tbilisi muzeylərindən gətirilmişdi. Sərgidə son illərin bir çox arxeoloji tapıntıları dünya ictimaiyyətinə ilk dəfə təqdim edilirdi. Dünyanın ən qədim döyüşçü qadınını təmsil edən əsas ekspozat Tbilisidən gətirilən və e.ə. II minilliyə aid olduğu iddia edilən bir döyüşçü qadın qəbri idi. 14-16 yanvar 2011-ci il tarixdə Speyer Pfalz Tarix Muzeyində bu mövzuda elmi konfrans da keçirilmişdir (21). Bu sərgi və konfrans təbii ki, amazonların tədqiqi nöqtəyi-nəzərindən Qərbdə ilk addım olaraq çox təqdirəlayiqdir. Lakin sərgi tələsik və səthi aparılmış tədqiqatlar əsasında hazırlanmışdı. Həm sərgidə, həm də konfransda yunan mifologiyası və skiflər dövrünə, Herodot, Homer və onlardan sonrakı dövrlərə daha çox önəm verilmişdi. Amma buna baxmayaraq, Tbilisidən (Gürcüstan) gətirilən, 30-40 yaşlarında həlak olması təxmin edilən döyüşçü qadına məxsus qəbri sərgi ən qədim (e.ə. II minillik) ekspozat kimi dəyərləndirilmiş və beynəlxalq tədqiqatçıların böyük marağına səbəb olmuşdu. 2010-cu ildə muzey tərəfindən buraxılmış, sərgiyə dair kataloqda da həmin qəbrin tarixi e.ə. II minillik olaraq göstərilib (17, s.174). Sərginin kordinatoru alman professoru R.Rolloye Semo Avçalo qəbrinin dəqiq tarixi və Plovdağ döyüşçü qadın qəbrinin daha qədimə aid olması məlum deyildi.

Nəticədə məlum olur ki, Qərb tədqiqatçıları indiyə qədər Qafqazda, xüsusilə Cənubi Qafqazda amazon və yaxud döyüşçü qadınlara aid abidələrlə bilavasitə məşğul olmamışlar.

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində, xüsusilə V.Belkin, Y.Hummelin, E.Röslerin, J.de Morqanın qazmış olduğu qəbirlərdən aşkar edilmiş artefaktların çoxu Semo Avçala qəbrindən çıxan tunc qılınc, bıçaq, qolbaq, üzük və muncuqlarla demək olar ki, həm dövrünə həm də tipoloji xüsusiyyətlərinə görə eynidir. Bu Cənubi Qafqazda məskunlaşan bəzi tayfaların eyni mədəniyyətin daşıyıcısı olmasını göstərməklə bərabər, döyüşçü qadınların da eyni və yaxud oxşar silahlardan (yüngül qılınc, xəncərlər və bıçaqlar, təbərzin baltalar və s.) və bəzək əşyalarından istifadə etdiyini sübut edir.

Xevsuretiya döyüşçü qadın qəbiri. XIX əsrin 70-ci illərində Qafqazda uzun müddət işləyən alman alimi Fridrix Bayern 1878-ci ildə Gürcüstandakı Xevsuretiya adlanan bölgənin Yeni Juta adlanan kəndində qəbirlərdən birində qadın bəzək əşyaları ilə yanaşı ox ucluqları, sapand daşı və dəmir bıçaq, başqa bir qadın qəbrində yenə də qadın bəzək əşyaları ilə yanaşı dəmir ox ucluqları və balaca bıçaq tapıldığını qeyd etmişdir. Artımo adlanan digər Xevsuretiya aulunda qadın bəzək əşyalarından başqa, zirehli mis köynək parçası da tapılmışdır (18, s. 45-46). Bayern Xevsuretiya ərazisində aşkar etdiyi tapıntıları təsvir edərkən bildirir ki, Xevsuretiya aulunda əşyaların bol olması ilə fərqlənən qəbir Tərək çayının sağ sahilində, Stepan-Zminda (Kazbek) aulunda aşkar etmişdir. Bayern buradan daha çox qızıl və tunc bəzək əşyaları tapmışdır. Qazıntılar zamanı bütöv silah tapmayan, yalnız onun izlərinə rast gəldiyini bildiren tədqiqatçı yazırdı: “Buradan tapdığım hər bir şey qadınlara, özü də məhz döyüşkən qadınlara məxsus olub (18, s. 49). Lakin bu hovuzun içindən əsl silahı tapa bilmədim, yalnız izləri aşkar edildi (18, s. 49). Amma silahın tapılıb-tapılmamasından asılı olmayaraq, qalan bütün əşyalar döyüşkən xalqdan xəbər verir, bəzək əşyaları isə birbaşa amazonlara işarə edir. Çünki onların qamçıların tutacaqları elə şəkildədir ki, həm də silah kimi istifadə oluna bilər (18, s. 49). Xevsurların elə indi də istifadə etdiyi 1 düymə enində, çox qabarıq, qalın tunc üzüklər həm də silah kimi istifadə olunur. Ona görə də mən onları döyüş üzükləri adlandırırım ki, onların bir çox növləri mənim muzeyimə aparılmışdır (18, s. 49). Yüyənlər, yəhər-qayış, çul qalıqları, şübhəsiz ki, atdan istifadə edən xalqdan xəbər verir. Bu at çullarının çoxsaylı zıncırovlarla bəzədilməsi isə onların qadınlara məxsus olduğunu göstərir. Kişilər əlbəttə ki, öz atlarını bu cür bəzəməzdilər. Tapılmış əşyalar arasında kişiyyə aid ola biləcək bir ədəd də olsa əşya göstərə bilmirəm” (18, s. 49).

Bu məlumatlarla yanaşı, Bayern Stephan-Zminda aulunun qarşısında yerləşən Qerqeti aulunda və ondan yuxarıda yerləşən dağın başında, “Qerqetidən olan gürcülər” kimi təqdim etdiyi müqəddəs Qarqarın ibadətگاهının yerləşdiyini qeyd edir (18, s. 50). Qerqeta aulu öz adını bu müqəddəsin adından almış və aulun əsl adı, şübhəsiz ki, elə Strabonun yazdığı kimi, “Qarqar” olmuşdur (20, s. 728-729) və amazonlar Marmedosdan (Kuma) buraya ziyarətə gəlmişlər (18, s. 50). Lakin, Bayern yazır ki, Strabona əsasən, qarqarları ziyarət edənlər yalnız kabardin amazonları idi. Bunu da Stephan-Zmindadan tapılmış əşyalar sübut edir. Bayern Strabona istinadən kabardinlərin amazon olduqlarını Stephan-Zmindada aşkar etdiyi döyüşçü qadın qəbirləri ilə isbat etdiyini bildirir (18, s. 50).

Bayern bu tədqiqatları ilə bizə bir çox mənbələrdən tanış olan döyüşçü qadınların Xevsuretiyada yaşadıklarını sübut edir. O, burada Mermoda çayını Kuma çayı kimi bildirməklə yanaşı, Strabonun bəhs etdiyi amazonlarla qonşu olan qarqarları da bu bölgədə lokalizə edir (18, s. 50). Məlumdur ki, qarqarlar Qarabağda, Naxçıvanda, Dağıstanda və eyni zamanda Gürcüstanda da yaşamışlar.

Təbii ki, Bayern antik mənbələrdən amazonların Qafqazda, qarqarlarla qonşuluqda, dağlarda, mağaralarda yaşadıklarını bildiyi üçün dərhal bunları amazon qəbirləri elan etmiş və tədqiqatlarını bu yöndə genişlətməmişdir. Lakin təəssüf ki, Bayern Qarabağdakı Qarqar çayını və Qarqar düzünü aşkar edə bilməmiş və qarqarlarla qonşu olan leqləri və gelləri də təyin edə bilməyərək tədqiqatlarını bu səpkidə apara bilməmişdir.

Redkin Lager silahlı qadın qəbri. “Redkin lager” kolleksiyası indiki Ermənistanın Dilican şəhərindən 6 verst və ya 6,3 km aralıda, Ağstafaçayın yuxarı axarlarında, onun sağ sahilində yerləşən eyni adlı qədim qəbiristanlığın materiallarından ibarətdir. Abidənin yerləşdiyi həmin ərazi əvvəllər Gəncə xanlığına məxsus olmuşdu. Daha sonra Dilican Rusiya imperiyası vaxtında, yəni 1868-ci ildə Yelizavetpol quberniyasına daxil olmuşdu. Hazırda Ermənistanı aiddir. Abidənin adı XIX əsrin 50-ci illərində həmin ərazidə şose yol çəkilişini həyata keçirmək üçün orada məskunlaşmış mühəndis Redkinin adından götürülmüşdü. 1879-cu ilin martında F.Bayern Obrist Veissenhoff ilə birlikdə bir neçə gün ərzində Redkin Lagerdən beş qəbir aşkara çıxararaq, oradan tapılanları Moskvadakı Antropologiya cəmiyyətinə göndərmişlər (18, s. 49). Bu iş görə cəmiyyət F.Bayernə mükafat olaraq pul da ödəmişdi (18, s. 49). F.Bayern daha sonra iki ay boyunca polkovnik Obrist Veissenhoffun maddi və mənəvi dəstəyi ilə tətillə belə getmədən qəbirləri açaraq qiymətli materiallar əldə etmişdir. Elə həmin ildə F.Bayern əldə etdiyi maddi mədəniyyət nümunələrini Tiflisdə yaratdığı muzeyə və Berlinə göndərmişdi.

Daha sonra həmin qəbiristanlığın tədqiqi ilə Q.D.Filimonov, qraf və qrafinya Uvarovlar məşğul olmuşlar. Bu qazıntılarda F.Bayernin bacısının da iştirak etməsi və hətta onun qeyi-adi bir qəbir aşkar etməsi haqda müəyyən məlumatlar da mövcuddur (9, s. 48). Sovet dövründə isə abidənin, xüsusilə tapıntıların tədqiqi ilə B.B.Piotrovski məşğul olmuşdu. O, 1942-ci ildə özünün tapdığı Redkin Lager materiallarının bir hissəsini sənədləşdirmişdi (7, s. 193). Lakin qəbiristanlığın sistemli şəkildə öyrənilməsi və onun elmi təsvirinin verilməsi avstriya əsilli Fredrix Bayernə (1817-1886) mənsubdur. O, bu qazıntılarla bağlı monoqrafiyasını Berlində işıq üzünə görə Berlin Antropologiya, Etnoqrafiya və Qədim Tarix Cəmiyyətinin illik məcmuəsində nəşr etdirmişdi. Monoqrafiyanın redaktoru və “Ön söz” müəllifi Rudolf Virxov olmuşdur. Bu kolleksiyaya daxil olan maddi mədəniyyət nümunələrinə Berlinin Tarixə qədərki və Erkən tarix muzeyində(MVF), Moskva Dövlət tarix muzeyində, Gürcüstan Milli Muzeyində və digər nüfuzlu muzeylərdə təsadüf etmək mümkündür. (Böyük Vətən Müharibəsindən sonra Qızıl Ordu tərəfindən Rusiyaya aparılmış trofeələr içərisində) Hazırda Berlin Tarixəqədərki və Erkən Tarix Muzeyində (MVF) Redkin Lagerdən aşkar edilmiş eksponatlardan çox kiçik nümunələr qalmışdır:

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində də “Redkin lager” kolleksiyasının bir hissəsi qorunur. “Redkin lager” kolleksiyası Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinə 1925-ci ildə Qafqaz Muzeyindən təhvil alınaraq gətirilmişdi. Həmin kolleksiyanın Azərbaycana gətirilməsində və Azərbaycan SSR Dövlət Muzeyinə (hazırkı Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinə) təhvil verilməsində 1923-1928-ci illərdə adı çəkilən muzeyin direktoru işləmiş Davud dəy Şərifovun böyük xidmətləri olmuşdu (2, s. 238-239).

Göründüyü kimi, Qafqazın qədim tarixini və zəngin maddi mədəniyyətini özündə ehtiva edən Redkin Lager materialları hissələrə bölünərək Avropanın, Rusiyanın və Qafqazın bir çox muzeylərinə səpələnib. Həmin materialların vahid kolleksiya şəklində bir yerə toplanılması mümkünsüz görünsə də, lakin bu onların əsaslı elmi-tədqiqat obyektinə çevrilməsini lüzumsuz etmir. Belə ki, “Redkin lager” kolleksiyasına daxil olan materialların pərakəndəliyini nəzəri baxımdan aradan qaldırmaq, o cümlədən saxlandığı məkanları, mövcud vəziyyəti

yətlərini və kəmiyyətlərini dəqiqləşdirmək, mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün onlar üzərində tədqiqat işlərinin təxirə salınmadan başlanılmasına ciddi ehtiyac var.

Bayern arxeoloji qazıntılarda bacısının da iştirak etdiyini, hətta bacısının aşkar etmiş olduğu çox qeyi-adi bir qəbir haqqında geniş söhbət açmışdır. Bayernin “möcüzə” adlandırıldığı bu qəbrin bir tayfa başçısına aid olduğu aşkar olunan avadanlıqların izahından bəlli olur (18, s. 50).

Tayfa başçısı ehtimal edilən şəxs taxt üzərində, təmtəraqlı şəkildə, zəngin avadanlıqlarla yarı uzadılmış halda dəfn olunmuşdur. Qəbirdən çoxsaylı zinət əşyaları, mirvari boyunbağlar, tunc üzüklər, tunc sırqalar, iynələr, 2000 ədəd mirvari muncuq və s. aşkar edilmişdir (18, s. 13-14). Bu qəbrin qərbindəki otaqda çoxlu sayda bəzək əşyaları, gil qablar və sümüklər (18, s. 13-14) aşkar edilmişdir.

Hazırda Berlin Tarixqədərki və Erkən Tarix Muzeyində (MVF) Redkin Lagerdən aşkar edilmiş exponatlardan çox kiçik bir nümunə qalmışdır.

Lakin ümid edirik ki, Redkin Lager materiallarının böyük bir hissəsi Moskva və Sankt Petersburq muzeylərindən tezliklə (İkinci Dünya Müharibəsi zamanı aparılmış müharibə qəniməti olaraq daşınmışdır) aşkar edilərək yenidən tədqiqatçıların ixtiyarına veriləcəkdir (şək. 3.16-3.17).

Oğuz silahlı qadın qəbrləri. Azərbaycanda arxeologiyanın banilərindən biri hesab edilən arxeoloq Saleh Qaziyevin Mingəçevirdən aşkar etmiş olduğu bir çox döyüşçü qadın qəbrləri bizə məlumdur. Arxeoloq eyni zamanda Oğuz rayonunda da (keçmiş Vartaşen) silahlı qadın qəbri aşkar etmişdir. O, arxeoloji materiallarla əsaslanaraq həmçinin qadınların döyüşlərdə iştirak etdiyinin faktlarla təsdiqləndiyini qəbul etmişdir (şək. 3.18).

Qəbələ mahalında Tunc və Dəmir dövrünə aid qədim maddi mədəniyyət qalıqları ilk dəfə Oğuz rayonunun (keçmiş Vartaşen) Vardanlı və Qarabaldır kəndlərinin cənubundan tapılmışdır. Tədqiqat zamanı məlum olmuşdur ki, həmin dövrə aid abidələr Qəbələ mahalının bir çox yerlərində vardır (4, s. 39).

Abidələrdən əldə edilmiş xəncər, qılınc, cida və toppuzlar tunc və dəmirdən hazırlanmışdır. Xəncər qınlarının ucları tuncdan, qalan yerləri isə ağac və sümükdən düzəldilmişdir. Bu faktların hamısı göstərir ki, yerli əhali bu dövrdə döyüşçü olmuş və zamanəsinin mükəmməl silahları ilə silahlanmışdır (4, s.40). Bu dövrə aid kişi qəbirlərindən tapılmış maddi-mədəniyyət qalıqları içərisində eni 11 sm olan tunc kəmərlər göstərir ki, döyüşçülər enli kəmərlə bağlanmışdır. Yəqin ki, xəncərləri bu kəmərlərin altında gəzdirmişlər (4, s.40). Qadın qəbrindən də xəncərin tapılması o zamanlar qadınların da silahlandıqlarına bir sübutdur (4, s.40).

Vardanlıda və Mingəçevirdə də qadın qəbirlərindən silahlar tapılmışdır. Bu da göstərir ki, ölkənin müdafiəsində qadınlar da iştirak etmişlər (148) deyə qeyd edən S.Qaziyev silahlı qadın qəbrini geniş təhlil etməsə də onun qadın olduğunu, qəbrindən silah aşkar edilməsini və qadınların hər b tarixində böyük rolu olduğunu bildirmişdir.

Vardanlı, 5 №-li silahlı qadın qəbri. Azərbaycandan aşkar edilmiş silahlı qadın qəbri içərisində Vardanlı qəbri xüsusi yer tutur. Belə ki, qəbrin qadına aid olduğunu antropoloq R.Qasımova da təsdiq etmişdir. 1956-cı ildə zərif xəncər aşkar etmiş 5 sayılı qəbri S. Qaziyev döyüşçü qadın qəbri adlandırmışdır (6, s. 25-52).

Skelet 0,8 m dərinlikdə, başı şərqə, ayaqları qərbə olub, bükülü şəkildə, sağ böyrü üstə yatmışdı. Skeletin başına yaxın yerdə dayaz xeyrə vardır. Hövsələ çanağı yanında ağzının diametri 9 sm olan dopu, skeletin qolunda biləzik, boyun sümüyü və döş hissəsində muncuqlar, kəllənin arxa hissəsində isə tuncdan xəncər aşkar olunmuşdur (6, s. 25-52). (**şəkil 4**).

Vardanlıdan aşkar edilmiş xəncərin oxşarları A.A.İvanovskinin Gədəbəy, Qaramurad, Qarabulaq və Qalakənd kəndlərinin ətrafında apardığı qazıntılar zamanı 42 və 72 №-li daş qutu qəbirlərdən də tapılmışdır. Bu tip xəncərlər xüsusən onların başlıqları Gürcüstanda Maralın dərəsindən də tapılmışdır. Eyni tipli xəncərlərə Ermənistanda Aşağı Adimandakı qəbirlərdə də təsadüf edilmişdir (5, s. 157).

Tədqiqatçılar hazırda Son Tunc və Erkən dəmir dövrünə aid Cənubi Qafqazdan 100-ə yaxın silahlı qadın qəbirləri aşkar etmiş və onlar üzərində yenidən tədqiqatlar aparılır.

Cənubi Qafqaz ərazilərindən Son tunc və Erkən dəmir dövrünə aid döyüşçü qadın qəbirlərinin geniş tədqiqatları arxeologiya elminin aktual problemlərdən biri olaraq qalmaqdadır.

Nəticə

Məqalədə Son Tunc və Erkən Dəmir dövründə Cənubi Qafqazda aşkar edilmiş silahlı qadın qəbirlərindən bəhs edilir. İndiyə qədər dünya tarixşünaslığında elmə məlum olan qədim döyüşçü qadın qəbirləri skit və sarmat qəbirləri hesab olunur ki, bunların da tarixi əksər hallarda e.ə.VIII – V əsrlərə aiddir. Son ilin tədqiqatları isə arxeologiya elmində köklü dəyişikliklər yaratmağa imkan vermişdir. Araşdırmalar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, dünyada hələlik elmə məlum olan ən qədim döyüşçü qadın qəbri Azərbaycanın Naxçıvan ərazisindəki Ordubad rayonunda olan II Plovdağ nekropolunda aşkar olunmuşdur.

2004-cü ilin avqust-sentyabr aylarında AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun arxeoloji ekspedisiyası Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonu ərazisində yerləşən II Plovdağ nekropolunda arxeoloji qazıntılar aparmışdır. Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru B.İbrahimlinin rəhbərlik etdiyi və AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun əməkdaşı Solmaz Qaşqay, Rusiya Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun əməkdaşı İ.Medvedskaya kimi mütəxəssislərin də daxil olduğu ekspedisiya qrupu nekropolun mərkəzi hissəsində yerləşən 6 və 12 saylı kurdanda silahlı qadın qəbri aşkar etmişlər. Gürcüstanda Semo-Avçala silahlı qadın qəbri Ermənistanda Redkin Lagerdən Fr.Bayernin aşkar etmiş olduğu hökmdar qadın qəbirləri haqqında məlumatlar da vardır. Hazırda Cənubi Qafqazdan Son Tunc və Erkən dəmir dövrünə aid 100-ə yaxın silahlı qadın qəbirləri aşkar etmiş və onlar üzərində yenidən tədqiqatlar aparır. Qafqazda Son Tunc Erkən Dəmir dövrünə aid döyüşçü qadın qəbirlərinin geniş tədqiq edilməsi arxeologiyada amazon mifləri ilə arxeoloji tapıntıları qarşılaşdırmağa və yeni elmi fikirlər irəli sürməyə imkan verir.

İSTIFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Atəşi N. Qafqaz amazonları. Berlin: Gəncəvi İnstitut, 2011, 56 s.
2. Xəlilli F.S. Tiflis Muzeyindən Azərbaycan Tarixi Muzeyinə daxil olmuş arxeoloji materiallar / Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası aspirantlarının elmi konfransının materialları, iyun 2006-cı il, Bakı, 2006.
3. İbrahimli B. Naxçıvanda aşkar olunmuş döyüşçü qadın qəbirləri haqqında / Azərbaycan Arxeologiyası, 2010, cild 13, № 1, s. 127-135
4. Qazıyev S.M. Qəbələ şəhərinin tarixi-arxeoloji tədqiqi / AMM, V c., Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1964, s. 7-67 .
5. Qazıyev S.M. Vardanlıda arxeoloji qazıntılar // Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti, VII cild, Bakı: Elm, 1973, s. 146-160.

6. Qazıyev S.M. Vardanlı arxeoloji qazıntılarının hesabatı (1956-cı il) / Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. İctimai elmlər seriyası, 1960, № 4, s. 25-52.
7. Арешян Г.Е. О раннем этапе освоения железа в Армении и на Южном Кавказе. Историко-филологический журнал. Ереван, 1974, № 2, 74 с.
8. Асланов Г., Ибрагимов Б., Кашкай С. Древнейшие некрополи Хараба-Гилана. Баку: Нурлан, 2002, 86-94 с.
9. Закавказье. Окрайный хребет высокой Армении. Верхняя долина реки Акстафы. Редкин лагерь / Археология. Коллекции Кавказского Музея, том М, составила графиня П.С.Уварова..
10. Ибрагимов Б., С.Кашкай, И.Медведевская. Раскопки некрополя Пловдаг II. Эдубба. Вечна и постоянна. Материалы конференции посвященной 90 летию с рождением И.М.Дяконова. Санкт-Петербург, 2005, с. 86-93
11. Ниорадзе Г. К. Земоавчальская могила. Вестн. Музея Грузии, VI, Тбилиси: 1931, с.221-228.
12. Пицхелаури К.Н. Восточная Грузия в конце бронзового века / К.Н. Пицхелаури. Труды Кахетской археологической экспедиции. Вып. III. Тбилиси: Мецниереба, 1979, 144 с.
13. Пицхелаури К.Н. Древняя культура племен, населявших территорию Иорозанского бассейна. Тбилиси, 1973, 113 с.
14. Пицхелаури К.Н. Кинжалы кахетинского типа // МАГК Т. И. Тбилиси, 1959, 56-61 с.
15. Пицхелаури К.Н. Основные проблемы истории племен Восточной Грузии в XV-VII вв. до н.э. Тб.: АН ГССР, 1973, 164 с.
16. Пицхелаури К.Н. Раскопки святилищ в Мели-Геле // АО 1967 г. М., 1968, 299-302 с.
17. AMAZONEN, Geheimnisvolle Kriegerinnen Herausgegeben vom Historischen Museum der Pfalz Speyer, Speyer: Begleitbuch zur Ausstellung Speyer 2010/11. Minerva, München: 2010, 305 s.
18. Bayern Fr. Untersuchungen über die ältesten Gräber und Schatzfunde in Kaukasien, Berlin:, 1885 (Suppl. 8. zu Band XVII, ZfE), s. 1-60.
19. Steiner M. Über den Amazonen Mytos in der antiken Plastik. Leipzig: T.O.Weigel, 1857, 140 s.
20. Strabo. Geographica. Wiesbaden: Marix Verlag, 2005, 1343 s.
21. <http://www.museum.speyer.de/dyndata/Pressemappe-Amazonen.pdf>.
22. <http://news.lent.az/news/52908>

НУРИДА АТЕШИ ГАДИРОВА

**МОГИЛЫ ЖЕНЩИН НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ
«КОНЦА БРОНЗОВОГО И РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ПЕРИОДА»
(КАВКАЗСКИЕ АМАЗОНКИ: МИФЫ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТЫ)**

В этой статье говорится о найденных на территории Южного Кавказа могилах вооруженных женщин конца бронзового и раннего железного периода. До сих пор в истории науки известны могилы древних амазонок, могилы скифов и сарматов. Эти находки говорят о временах VIII-V веков до нашей эры. Но исследования последних лет дали возможность изменить многие данные в археологической науке. Во время этих исследований стало известно, что мировой науке известны могилы женщин-воинов,

которые найдены в Азербайджане. Да, эти могилы вооруженных женщин находились в Нахичеванской Автономной Республике в Ордубадском районе села Второй Пловдаг. В августе-сентябре 2004 года экспедиция института Археологии и Этнографии произвела раскопки на территории Второго Пловдага Ордубадского района Нахичеванской Автономной Республики. Под руководством историка, доктора философских наук, ведущего научного сотрудника института Археологии и Этнографии В. Ибрагимли, сотрудник института истории имени А.А.Бакиханова Солмаз Гашгай, сотрудник института Востоковедения Российской Научной Академии И.Медведская со своей экспедицией побывали на этой территории (некрополе) и в центре 6 и 12 кургана обнаружили могилу женщины-воина, вооруженной всеми доспехами того времени, времени амазонок. Известно, что и в Грузии и в Армении тоже были обнаружены могилы женщин. В Грузии Семо-Авшалом была обнаружена могила женщины, а в Армении Редкин Лагером найдена могила женщины-властелина. На Южном Кавказе в настоящее время исследователи обнаружили более 100 могил вооруженных женщин воинов «Конца бронзового и раннего железного периода». Они проводят на Кавказе широкие исследование, и это даёт возможность получить новые сведения и научные мышления об этих могилах. Эти новые исследования являются большим достижением и новшеством в науке о мифах амазонской археологии и противопоставят их прошлым ложным археологическим находкам. Эти новые научные факты, конечно же, дают возможность разоблачения лжи и подтвердить правду о могилах женщин - воинов , которые нашлись в Азербайджане и вообще на Кавказе «Конца бронзового и раннего железного периода».

NOURIDA ATESHI GADIROVA

**THE WOMEN GRAVES DATING BACK TO LATE BRONZE
AND EARLY IRON AGE (CAUCASUS AMAZONS: MYTHS AND
ARCHEOLOGICAL FACTS)**

This article it is about armed women graves which were discovered in South Caucasus and dating back to the period of Late Bronze and Early Iron Age.

Till now in the world history old graves of warrior women are considered in science as skit and sarmat graves thus mostly being created in VIII-V century BC.

The studies of last year have given an opportunity to induce fundamental changes in archaeology science. During the exploration and research the oldest warrior women grave for now in the world known to science was clearly determined to be the one found in the Plovdag II necropolis. This is in the Ordubad region in Nakhchivan territory of Azerbaijan.

In August-September 2004 an archeological expedition of the Archaeology and Ethnography Institute of ANSA carried out archeological excavations in the Plovdag II necropolis which is situated in the Ordubad region of the Autonomy Republic of Nakhchivan. The expedition group was led by the head and principal researcher of the Archaeology and Ethnography Institute, Doctor of Philosophy in History, Mister B. Ibragimov. Further members had been specialists as fellow A. A. Bakixanov from the Institute of History of ANSA, Solmaz Qashqay, the fellow of Orientalism Institute of Science Academy of Russia.

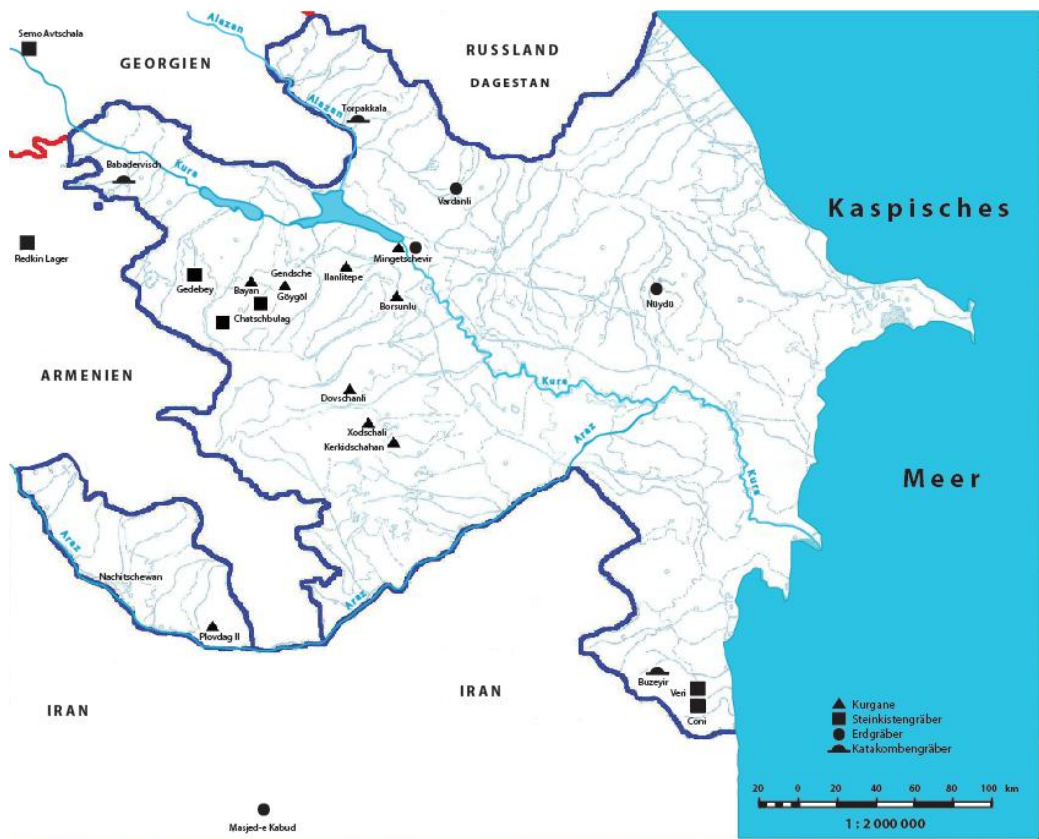
I. Medvediskaya found armed woman graves in mounds number 6 and 12 which had been the center of the necropolis. There are information about queen women graves which

were discovered by Fr. Bayern in Armenia Redkin-Lager and an armed woman grave in Semo-Avchala in Georgia. Contemporary researchers have identified the existence of approximately 100 armed women graves in South Caucasus that belong to Late Bronze and Early Iron Age and they are being investigated thoroughly and methodically.

The exploring and the methodical examination of warrior women graves in the Caucasus dating back to Late Bronze and Early Iron Age gives an opportunity to compare Amazon myths in archeology with archeological finding and to put forward new scientific ideas on a objective base.

Rəyçilər: prof. Mişel Kazanova, t.e.d. İ Babayev

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun “Antik dövr arxeologiyası” şöbəsinin 16 noyabr 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №11).

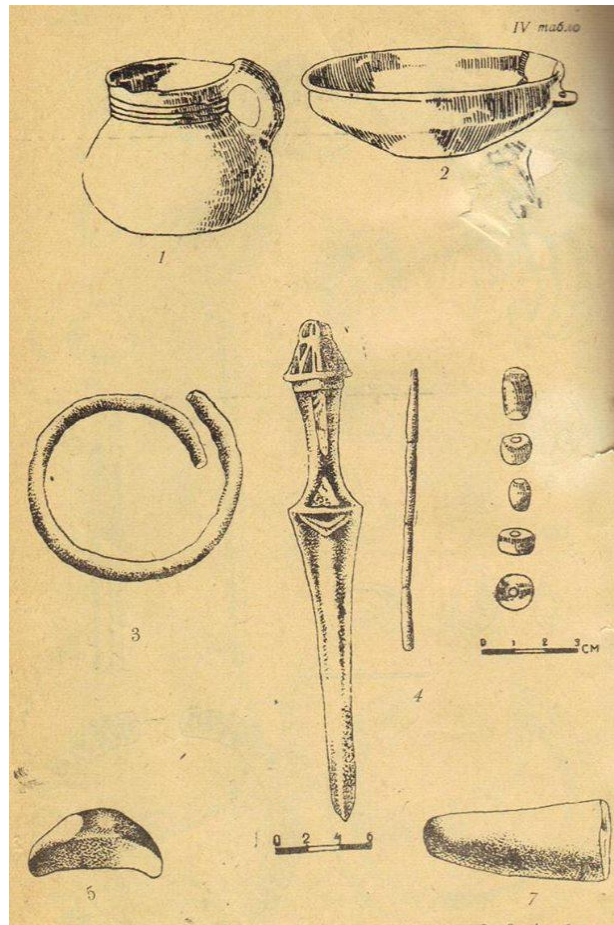
Şəkil 1. Qafqazda askar edilmiş döyüscü qadın qəbirləri

Şəkil 2. HİPlovdag. Dünyanın ən qədim döyüscü qadın qəbri

Şəkil 3. Semo-Avcala Gürcüstan döyüscü qadin qəbri

Şəkil 4. Vardanli 5 nömrəli qəbir